

Резюме

Марчук М. П. Окремі аспекти долучення України до міжнародних стандартів співробітництва у сфері протидії корупції.

У статті розкрито вплив корупції на функціонування міжнародного сектору економіки, прослідковано тенденції щодо напрямів і масштабів її розвитку. Розглянуто основні нормативно-правові акти стосовно міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією, визначено, які з них ратифіковані Україною, та які ще норми потрібно імплементувати у наше законодавство. Здійснено аналіз проектів вітчизняних антикорупційних нормативно-правових актів, прийнятих на виконання вимог Європейського Союзу, виявлено їх недоліки та запропоновано відповідні зміни.

Ключові слова: корупція, економіка, міжнародне співробітництво, боротьба з корупцією, антикорупційне законодавство.

Резюме

Марчук М. П. Отдельные аспекты приобщения Украины к международным стандартам сотрудничества в сфере противодействия коррупции.

В статье раскрыто влияние коррупции на функционирование международного сектора экономики, прослежены тенденции направлений и масштабов ее развития. Рассмотрены основные нормативно-правовые акты относительно международного сотрудничества в борьбе с коррупцией, определены те из них, которые ратифицированы Украиной, и те нормы, которые ещё нужно имплементировать в наше законодательство. Осуществлен анализ проектов отечественных антикоррупционных нормативно-правовых актов, принятых на исполнение требований Европейского Союза, выявлены их недостатки и предложены соответствующие изменения.

Ключевые слова: коррупция, экономика, международное сотрудничество, борьба с коррупцией, антикоррупционное законодательство.

Summary

Marchuk M. Some aspects of Ukraine's attachment to international standards of cooperation in the sphere of combating corruption.

The article deals with the impact of corruption on the functioning of the international economy, followed directions and trends in the extent of its development. The basic regulations for the international cooperation in fighting corruption, determined which ones ratified by Ukraine and which still need to implement the rules into our legislation. The analysis of draft national anti-corruption regulations, adopted pursuant to the requirements of the European Union revealed their shortcomings and propose appropriate changes.

Key words: corruption, economy, international cooperation, anti-corruption, anti-corruption legislation.

УДК 343.2

С. В. САХНЮК

Сергій Володимирович Сахнюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського університету права НАН України

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Звільнення від кримінальної відповідальності є одним з інститутів кримінального права України, що застосовується вже майже століття в кримінальному судочинстві. Цей інститут виник як альтернатива покаранню та удосконалювався впродовж багатьох років. Як свідчить судова статистика, звільнення від кримінальної відповідальності в Україні на сучасному етапі в середньому застосовується до 5–10 % обвинувачених, кримінальні справи щодо яких розглядаються судами. Останні десять років теорія кримінального права приділяла підвищену увагу цьому інституту. Однак велика кількість проблем, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності, так і не знайшла свого однозначного вирішення. Насамперед це стосується визначення юридичної природи такого явища.

Наприклад, В. П. Малков вважає, що рішення про звільнення від кримінальної відповідальності означає дострокове зняття правових наслідків вчинення злочину до закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності¹. В. В. Скибицький вказував, що звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачене законодавством усунення відповідальності особи, яка вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння, якщо цілі покарання й завдання кримінального законодавства вже досягнуті без застосування кримінально-правового примусу². Ю. В. Баулін визначає звільнення від кримінальної відповідальності як передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень і свобод, визначених КК України³. П. В. Хряпінський, в свою чергу, вважає це явище як захопчувальну реакцію держави на позитивну посткримінальну поведінку особи, що свідчить про втрату нею суспільної небезпечності та полягає у відмові від застосування усіх, передбачених законом обмежень прав і свобод особи, яка вчинила злочин⁴.

Але навіть наведені точки зору не визначають всієї різноманітності поглядів на юридичну природу звільнення від кримінальної відповідальності. Тому **метою** даної статті є встановлення основних ознак звільнення від кримінальної відповідальності та формування на їх основі визначення цього кримінально-правового явища.

Задля досягнення цієї мети звернемося спершу до чинного законодавства України. Тлумачення положень Конституції України, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України надає можливість визначити такі основні ознаки звільнення від кримінальної відповідальності:

1. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності встановлюються виключно Кримінальним кодексом України (ч. 1 ст. 285 КПК України).

2. Таке звільнення здійснюється виключно судом (ч. 2 ст. 44 КК України, ч. 1 ст. 286 КПК України).

3. Звільнення від кримінальної відповідальності так само, як і звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання, є самостійним інститутом кримінального права. Однак ці інститути не є тотожними, законодавець здійснив чітке розмежування, регламентуючи їх окремими розділами КК України. З огляду на це вважаємо, що раніше висловлена позиція щодо ототожнення звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання⁵ втратила свою актуальність та не може бути визнана об'єктивною на сучасному етапі.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності процесуально здійснюється шляхом прийняття судом ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 288 КПК України).

5. Звільненню від кримінальної відповідальності підлягає виключно «особа, яка вчинила злочин» (ч. 1 ст. 44 КК України). Проте це положення потребує суттєвих уточнень. По-перше, саме ця ознака інституту звільнення від кримінальної відповідальності робить таке звільнення нереабілітуючою обставиною: у будь-якому разі особа не виправдовується перед суспільством за вчинене суспільно небезпечне діяння. І, по-друге, слід визнати, що чинна редакція ч. 1 ст. 44 КК України, враховуючи попередню ознаку, не відповідає положенням ч. 1 ст. 62 Конституції України, якою передбачено, що особа може бути визнана такою, що вчинила злочин, *лише обвинувальним вироком суду*.

Такий висновок, однак, не може свідчити про те, що існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності взагалі суперечить положенням Конституції України. Цілком справедливе твердження, що «... питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності виникає тільки в тих випадках, коли були всі підстави для покладення на неї такої»⁶. Разом з тим, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, підставою настання кримінальної відповідальності є не вчинення особою злочину, а *вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину*. У свою чергу, суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину, відрізняється від злочину лише тим, що його ознаки ще не встановлені судом⁷. Таке діяння набуває статусу злочину процесуальним шляхом – шляхом постановлення обвинувального вироку⁸. А отже, встановлення факту вчинення особою лише *суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину*, може здійснюватися як обвинувальним вироком, так і ухвалою суду. Жодних протиріч з ч. 1 ст. 62 Конституції України в такому випадку не існує: встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, само по собі не обмежує конституційних прав і свобод людини.

Таким чином, редакція ч. 1 ст. 44 КК України потребує законодавчих змін. На наш погляд, вона б могла мати такий вигляд: «1. Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом».

6. Звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить склад злочину, може здійснюватися лише при наявності її згоди на таке звільнення. (ч. 7 ст. 284, ч. 3 ст. 285, ч. 2 ст. 286 КПК України). При цьому такій згоді має передувати роз'яснення суті підозри чи обвинувачення, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема її нереабілітуючого характеру, і права заперечувати проти закриття кримінального провадження з такої підстави (ч. 3 ст. 285 КПК України). З цього законодавчого положення можна зробити два висновки. По-перше, звільнення від кримінальної відповідальності в цьому аспекті виступає відносним правом держави, реалізація якого залежить від бажання іншого суб'єкта таких правовідносин – особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння⁹. По-друге, згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності викликає настання певних правових наслідків, одним із яких, незалежно від того, якими мотивами керувалася така особа (страх, небажання доводити свою непричетність до злочину тощо), є визнання факту вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину.

7. За часом звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Такий висновок ґрунтується на тому, що саме з цього моменту, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р.¹⁰, настає кримінальна відповідальність. Ця ознака дає змогу визначити, які суди за інстанційною підсудністю та до якого часу можуть застосувати звільнення від кримінальної відповідальності. Такі повноваження на цей час мають виключно: суди першої інстанції – до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ст. 366 КПК України) та суди апеляційної інстанції – до моменту виходу суду з нарадчої кімнати (ст. 417 КПК України).

У чому ж полягає сутність звільнення від кримінальної відповідальності? Словосполучення «звільняється від... (чогось)» тлумачиться в українській мові як «позбавляти кого-небудь чогось обтяжливого чи зайвого, небажаного»¹¹. Виходячи з цього, звільнення від кримінальної відповідальності не може співвідноситися з кримінальною відповідальністю як частина та ціле, це протилежні, взаємовиключні явища. Деякі

дослідники навіть визначають звільнення від кримінальної відповідальності через заперечення самої відповідальності. Так, О. В. Наден визначає звільнення від кримінальної відповідальності «... актом суду, яким встановлюється відмова держави від реалізації свого повноваження по застосуванню до особи кримінальної відповідальності»¹². Не погоджуючись з таким визначенням через ігнорування основних ознак цього правового явища, в той же час слід визнати, що досліджувати юридичну природу звільнення від кримінальної відповідальності неможливо без встановлення юридичної природи самої кримінальної відповідальності.

Враховуючи, що кримінальна відповідальність являє собою типову форму завершення охоронних кримінально-правових відносин, що полягає в державному осуді в обвинувальному вирокі суду особи, яка вчинила злочин, як правило, поєднаному із застосуванням до неї інших заходів державного примусу, що мають каральний характер (покарання та судимості)¹³, очевидно, що й дослідження юридичної природи звільнення від кримінальної відповідальності також має здійснюватися в площині розвитку охоронних кримінально-правових відносин, що породжуються вчиненням злочину.

Як відомо, такі відносини виникають з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, що містять всі ознаки відповідного складу злочину. Це положення в теорії кримінального права на сучасному етапі ні в кого не викликає заперечень. Змістом таких правовідносин є право держави на застосування до особи, яка вчинила злочин, заходів примусу кримінально-правового характеру, якому кореспондує обов'язок такої особи понести зазначені заходи примусу. Такі правовідносини під час свого розвитку можуть корегуватися через зміну обсягу тих заходів примусу, що можуть бути застосовані чи застосовуються до особи. Це відбувається у зв'язку зі зміною кваліфікації вчиненого діяння особи як під час досудового розслідування (ст. 279 КПК України), так і під час судового розгляду (ст. ст. 338–340 КПК України), заміною покарання (ч. 5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ст. 82 КК України та ін.), зняттям судимості (ст. 91 КК України).

Особливої уваги заслуговує питання, як охоронні кримінально-правові відносини, що породжуються вчиненням злочину, закінчуються. Згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України такі відносини можуть закінчуватися в різний спосіб:

- 1) закриття кримінального провадження на підставі ч. 1 ст. 284 КПК України (відсутність події кримінального правопорушення; відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді; набрання чинності закону, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння; смерть підозрюваного, обвинуваченого; існування вироку за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням; відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; відсутність згоди держави, яка видала особу, на здійснення кримінального провадження);
- 2) закриття кримінального провадження на підставі ч. 2 ст. 284 КПК України (звільнення особи від кримінальної відповідальності; відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення);
- 3) погашення судимості або її зняття на підставі ст. 538 КПК України.

Не зважаючи на наше несприйняття багатьох положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, слід зазначити, що в такому розподілі способів закінчення охоронних кримінально-правових відносин закладено критерій, який має суттєве значення для виявлення юридичної природи звільнення від кримінальної відповідальності.

Перше, що впадає в очі, так це вольовий характер підстав закінчення кримінально-правових відносин відповідно до ч. 2 ст. 284 та ст. 538 КПК України: звільнення від кримінальної відповідальності, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення та зняття судимості – це все акти вольової поведінки одного із суб'єктів таких правовідносин – держави. На противагу цьому всі підстави закінчення кримінально-правових відносин відповідно до ч. 1 ст. 284 КПК України не залежать від волі суб'єктів таких відносин, мають неконтрольований характер.

Водночас і звільнення від кримінальної відповідальності, і застосування кримінального покарання, і судимість передбачені Кримінальним кодексом України як закономірні наслідки завершення охоронних кримінально-правових відносин. Різниця між ними полягає лише в тому, що покарання та судимість, виходячи з тлумачення ч. 2 ст. 1 КК України, виступають типовими наслідками. Звільнення від кримінальної відповідальності в цьому аспекті кримінальний закон розглядає як винятковий наслідок.

Разом із тим жодна з підстав, що містяться у ч. 1 ст. 284 КПК України, та відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення не передбачаються Кримінальним кодексом України, а тому, на наше переконання, не можуть розглядатися як закономірні наслідки завершення таких правовідносин. Вони мають вимушений характер, вимагають закінчення правовідносин достроково – до настання хоча б одного із наслідків, передбачених кримінальним законодавством України.

Підкреслимо, що пропозиція про визначення юридичної природи звільнення від кримінальної відповідальності через форми реалізації охоронних кримінально-правових відносин не є новою для теорії кримінального права. Наприклад, О. О. Житний справедливо зазначав, що звільнення від кримінальної відповідальності є «особливою (достроковою, бо вона відбувається до початку реалізації кримінальної відповідальності) формою припинення кримінально-правових відносин, що виникають між державою й особою через учинення нею злочину»¹⁴.

У цілому підтримуючи таку позицію О. О. Житного, лише зауважимо, що з огляду на вищезазначене термінами, які найбільш повно враховують особливості закінчення охоронних кримінально-правових відносин, що породжуються вчиненням злочину, є *припинення* – «... переривати природний перебіг, розвиток

чого-небудь»¹⁵ та *завершення* – «... доводити виконання, здійснення чого-небудь до остаточного кінця, закінчення»¹⁶.

Отже, випадки закриття кримінального провадження з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України, та відмови, відповідно до ч. 2 ст. 284 КПК України, прокурора від підтримання державного обвинувачення за своєю суттю є достроковим *припиненням охоронних кримінально-правових відносин, що породжуються вчиненням злочину*. У свою чергу, застосування покарання і судимість, з одного боку, та звільнення від кримінальної відповідальності, з іншого, – є прикладами *завершення таких відносин*, які співвідносяться між собою як правило та виняток.

Таке розуміння закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності нарешті дає змогу фахівцям з кримінального процесу встановити різницю між цими двома різними інститутами різних галузей права. За КПК України 1960 р. різниці між ними не існувало – однакові наслідки (закінчення кримінального провадження), інколи навіть однакова процесуальна форма (відповідно постанови слідчого та постанови суду). За чинним КПК України ситуація суттєво не змінилася: наслідки застосування цих інститутів залишилися незмінними, змінилася лише процесуальна форма (постанова при закритті провадження та ухвала суду при звільненні від кримінальної відповідальності).

Але з огляду на встановлену сутність звільнення від кримінальної відповідальності можна визначити ключову відмінність між ними. Випадки закриття кримінального провадження *не породжують жодних негативних наслідків* для особи, щодо якої таке провадження було припинено, оскільки в цьому випадку кримінально-правові відносини залишаються *нереалізованими*, а інколи не виникають взагалі (наприклад, п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК України). Під час звільнення від кримінальної відповідальності кримінально-правові відносини хоч і не в типовій формі, але все ж таки були реалізовані. А це насамперед офіційно засвідчує, що підстава для їх виникнення – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить всі ознаки відповідного складу злочину, мала місце. Саме тому особи, звільнені від кримінальної відповідальності, вважаються звільненими за *нереабілітуючими обставинами*, і цей факт викликає для них низку негативних правових наслідків:

1) враховується як обставина, що характеризує особу винного, під час призначення покарання за злочин (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України);

2) до 13 червня 2012 р. на таких осіб діяли обмеження щодо прийняття на службу до міліції (п. 2 ч. 4 ст. 17 Закону України «Про міліцію» в редакції від 26 листопада 2011 р.)¹⁷;

3) будь-якому випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності має передувати отримання від неї згоди на таке звільнення, що, як нами зазначалося раніше, є визнанням факту вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. Це, відповідно до положень ч. 1 ст. 61 ЦПК України, дає можливість визнати вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину, *преюдиційним фактом*, який не потребує доведення під час цивільного процесу у справах про можливе відшкодування моральної та матеріальної шкоди.

Показово у цьому аспекті є також пропозиція фахівців в галузі адміністративного права про розширення переліку видів державної служби, де були б встановлені обмеження щодо прийняття на роботу осіб, звільнених від кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь¹⁸.

Таким чином, **звільнення від кримінальної відповідальності** слід визначити як *особливу* форму *завершення* охоронних кримінально-правових відносин, що полягає у відмові суду від державного осуду особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки певного складу злочину і, як наслідок, від застосування до неї інших заходів кримінально-правового примусу, які мають каральний характер.

Заслуговує на увагу висловлена в теорії кримінального права пропозиція щодо визначення подальшої долі інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Так, С. С. Яценко запропонував: «З метою усунення колізії між розглянутими положеннями КК та КПК України, з одного боку, та положеннями Конституції України (йдеться про закріплені в ній принцип верховенства права – ст. 8 та принцип презумпції невинуватості – ст. 62) – з іншого, доцільно розглянути питання про можливість врахування законодавчого досвіду зарубіжних країн, зокрема щодо можливості відмови від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, вдосконалення інших засобів кримінально-правового реагування на вчинений злочин, наявність якого встановлена обвинувальним вироком суду»¹⁹.

На наше переконання, питання про збереження чи відмову від інституту звільнення від кримінальної відповідальності на сьогодні є актуальним. Справді, як ми вже визначили, є певні термінологічні колізії між положеннями Кримінального кодексу України та Конституцією України. Дійсно, законодавство багатьох країн не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності і розв'язує завдання цього інституту (кримінально-правове заохочення, економія кримінальної репресії) за рахунок звільнення від покарання. Але питання про подальшу долю звільнення від кримінальної відповідальності в Україні, на нашу думку, має вирішуватися виходячи також і з інших мотивів, а саме з точки зору ефективності цих інститутів.

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності, враховуючи різноманіття підстав свого застосування, на сучасному етапі розв'язує два основних завдання – заохочення осіб до позитивної постримінальної поведінки та забезпечення економії кримінальної репресії. Але ці завдання після відповідних законодавчих змін з такою самою ефективністю здатний виконати і інститут звільнення від покарання. Разом з тим звільнення від кримінальної відповідальності супроводжується спрощенням процедури кримінального провадження. Так, ч. 2 ст. 286 КПК України визначає: «Встановивши на стадії досудового розслідування підста-

ви для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та *без проведення досудового розслідування у повному обсязі* надсилає його до суду». Забезпечити ж такий самий процесуальний порядок під час звільнення обвинуваченого від покарання неможливо в принципі. Чи достатньо цього для виправдання існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, на сьогодні з впевненістю сказати важко, спершу потрібно визначитися фахівцям з кримінального процесу – чи потрібна така спрощена процедура кримінального провадження взагалі і як в такому випадку має забезпечуватися дотримання основних принципів кримінального процесу.

Водночас неприпустимою є ситуація, коли правові наслідки для осіб, звільнених від кримінальної відповідальності, та засуджених, які були звільнені від покарання, є абсолютно ідентичними. А тому у випадку збереження інституту звільнення від кримінальної відповідальності правовий статус засуджених має бути переглянутий у бік збільшення переліку обмежень передусім у публічно-правовій сфері.

¹ Малков В. П. Квалификация повторных преступлений, совершенных освобожденными от уголовной ответственности / В. П. Малков // Советская юстиция. – 1967. – № 20. – С. 32.

² Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : моногр. / В. В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 25.

³ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : моногр. / Ю. В. Баулін. – К. : Атака, 2004. – С. 58.

⁴ Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: моногр. / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – С. 203.

⁵ Беляев В. Г. Личность преступника в советском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В. Г. Беляев. – Ростов-на Дону, 1964. – С. 14.

⁶ Баулін Ю. В. Вказана праця. – С. 52.

⁷ Филимонов В. Понятие деяния, содержащего признаки преступления / В. Филимонов // Советская юстиция. – 1983. – № 23. – С. 22.

⁸ Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : моногр. / В. В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 18.

⁹ Курс адміністративного права України : підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух та ін. ; за ред. В. В. Коваленка. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 143.

¹⁰ У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 5. – С. 7–13.

¹¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / авт.-уклад. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 447.

¹² Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : моногр. / О. В. Наден. – Х. : Право, 2003. – С. 34–35.

¹³ Детальніше див. : Сахнюк С. В. Загальна характеристика кримінальної відповідальності, як основної категорії кримінального права України / С. В. Сахнюк // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 71–79.

¹⁴ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Житний. – Х., 2003. – С. 11.

¹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / авт.-уклад. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 483.

¹⁶ Там само. – С. 379.

¹⁷ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. (в редакції від 26 листопада 2011 р.) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/565-12/ed20111126>

¹⁸ Армаш Н. О. Державні політичні діячі : становлення та перспективи їх адміністративно-правового статусу : моногр. / Н. О. Армаш. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – С. 161–162.

¹⁹ Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності? / С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 166.

Резюме

Сахнюк С. В. Юридична природа звільнення від кримінальної відповідальності.

Статтю присвячено дослідженню юридичної природи звільнення від кримінальної відповідальності. З урахуванням існування різних форм завершення охоронних кримінально-правових відносин визначаються сутність та ознаки звільнення від кримінальної відповідальності, пропонується авторська дефініція цього кримінально-правового явища.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-правові відносини, не реабілітуючі обставини, форми завершення охоронних кримінально-правових відносин.

Резюме

Сахнюк С. В. Юридическая природа освобождения от уголовной ответственности.

Статья посвящена исследованию юридической природы освобождения от уголовной ответственности. С учетом существования разных форм завершения охранительных уголовно-правовых отношений определяются сущность и признаки освобождения от уголовной ответственности, предлагается авторская дефиниция этого уголовно-правового явления.

Ключевые слова: закрытие уголовного производства, освобождение от уголовной ответственности, уголовно-правовые отношения, реабилитирующие обстоятельства, формы завершения охранительных уголовно-правовых отношений.

Summary

Sakhniuk S. The legal nature of exemption from criminal responsibility.

The article investigates the legal nature of the exemption from criminal responsibility. In view of the existence forms of closing protective relations within criminal case, defined the nature and features of the exemption from criminal responsibility, it is proposed the author's definition of the criminal-legal phenomenon.

Key words: closing of criminal case, exemption from criminal responsibility, relations within criminal case, non-exonerating circumstances, forms of closing protective relations within criminal case.

УДК 343.98

А. С. БУЛАТОВ

Андрій Сергійович Булатов, ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

**МЕЖІ ТА МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
У РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ**

Ефективне розслідування шахрайства обумовлює необхідність у застосуванні спеціальних знань (призначенні та проведенні судових експертиз, отриманні консультацій спеціаліста або залучення його до участі в слідчих діях). Узагальнюючи кримінальні справи про шахрайство О. Л. Мусієнко зазначає, що судові експертизи призначалися в 91,7 % випадків. Найбільший відсоток становлять криміналістичні експертизи: почеркознавчі – 43 %, технічні експертизи документів – 42 %, трасологічні – 8 %. Також, призначалися товарознавчі експертизи – 0,5 %; судово-бухгалтерські експертизи – 1,5 %; комп'ютерно-технічні – 1 %; судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи виділень людини) – 1 %; судово-психіатричні – 2 %. Серед інших, відзначається невеликий відсоток використання судово-психологічних експертиз (4 %), що обумовлено недостатнім усвідомленням слідства її можливостей¹.

Питання застосування судово-психологічної експертизи в процесі розслідування кримінальних правопорушень знайшли своє відображення в роботах М. О. Асманської, Є. П. Волкова, О. М. Гусевої, С. М. Князева, О. Р. Онищенко, Ф. С. Сафуанова, Т. М. Секераж, Т. О. Смирної, О. О. Ткаченко, Т. Ю. Філатова тощо.

Метою статті є аналіз напрацювань науковців та практиків у сфері застосування судово-психологічної експертизи при розслідуванні шахрайств.

Судово-психологічна експертиза вважається одним з найбільш складних видів експертизи. Це зумовлено цілою низкою обставин. Предметом таких експертиз є ретроспективна оцінка стану особи на період здійснення нею різних дій у правовому полі. При цьому в досліджуваній період на стан особи можуть впливати фактори різного характеру: соціально-психологічні, психогенні, сомогенні, психіатричні та інші. У розпорядження експерта-психолога надається лише обмежений обсяг інформації, а подані матеріали часто недостатньо інформативні і суперечливі, що не може бути усунуто повторними судовими засіданнями. Водночас, це не зменшує актуальність проведення обговорюваного виду експертизи².

Загальним об'єктом судово-психологічної експертизи є особливості психіки, її компонентів, психічної діяльності людини як носія процесуального статусу в юридично значущій ситуації, а також самої ситуації. Джерелами інформації для судово-психологічної експертизи можуть бути матеріали кримінальної або цивільної справи, інші документи, які описують як життєвий шлях людини, так і її дії і поведінку в кримінальній ситуації. Також інформативними можуть бути і зовнішні прояви рухових і мовленнєвих актів, поведінка та вчинки досліджуваного в ході здійснення експертизи³.

У наш час серед напрямків судово-експертних досліджень, що інтенсивно розвиваються відноситься дослідження психологічного впливу.

В «Енциклопедії юридичної психології» наводиться таке визначення експертизи психологічного (психічного) впливу: «Підвид експертно-психологічних досліджень, спрямований на виявлення слідів незаконного вторгнення в сферу психічної діяльності особистості, результатом якого є негативні наслідки для її здоров'я, соціального статусу або фінансово майнового стану»⁴.

О. Р. Онищенко визначає, що кримінально-правові питання наявності психологічного впливу в рамках судово-психологічної експертизи виникають при⁵:

- 1) обставинах дачі показів і проведенні інших слідчих дій (встановлення факту неправомірного психологічного впливу з боку слідчого або третіх осіб);
- 2) взаємостосунків між співучасниками злочинів у групі;
- 3) взаємостосунків в системі «злочинець-жертва»;
- 4) дослідження протиправного психологічного впливу з боку організаторів релігійних і псевдорелігійних спільнот;